

Published by Janardan Sakharan Kudalkar, M A B L B, Curator of State Libraries,
Baroda, for the Baroda Government and Printed by Manilal Itcharam Desai, at
**The Gujarati Printing Press, No. 8, Sassoon Buildings,
Circle, Fort, Bombay.**

Price Annas 6|

INTRODUCTION

देवी सरोजानसम्भवा किं कामप्रदा वा मुखीरमेयी ।

प्रहादनाकारधरा धरासामायातवत्येव न निश्चयो मे ॥

Mt. Ābu Lāṇiga Vasati Prasasti 39.

The present work has been included in the "Gackwad's Oriental Series" mainly as a production of a royal prince of mediæval Gujarāt. It is true that the State of Chandrāvati was regarded even at that time as a State of Marwar,¹ yet the rulers of Chandrāvati were feudatories (महामण्डलेवर) of the kings of Gujarat, and even led the Gurjar armies in battlefields. It may be, moreover, noted that the author of the present work has greater claims to be called a Prince of Gujarat in as much as he founded the city of Palanpur.

The dramatic literature of Gujarat. The whole of Sanskrita dramatic literature of India consists of about 600 works. Gujarat's contribution in this is, however, very small. The following list of Sanskrita dramas of Gujarat hitherto-known will not be without interest.

Bilhana

1 Kargasundari.*

Rāmachandra†

2 Raghuvilāsa†

3 Nalavilāsa†

4 Yaduvilāsa§

5 Kaumudimitrānanda||

6 Nirbhayabhima-vyāyoga*

7 Satyahariśchandra*

8 Vanamālikānāṭikā§

9 Mallikāmakaranda§

Devachandra [Nāṭikā.†

10 Chandralekhāvikrīḍana

11 Mānamudrābhāṣjana.§

Yasaschandra

12 Mudritakumadachandra*

13 Rājimatiprabodha†

Rāmabhadra

14 Prabuddharaubhīṇya||

Subhata

15 Dātāṅgaḍa*

Prahlādana

16 Pārthaparākrama

Someśvara

17 Ullāgharāghava†

Narendraprabha

18 Kākusthakeli§

Bālachandra

19 Karuṇāvajrayudha*

Vijayapāla

20 Draupadī-svayamvara||

Yasahpāla

21 Mohaparājaya||

Meghaprabha

22 Dharmābhyudaya Chhāyā
Nāṭaka†

Vyāsa Mokshāditya*

23 Bhīmaparākrama†

Gangādharma

24 Gaṅgādāsapratāpavilāsa†

Ravidāsa

25 Mithyājñānakhaṇḍana.†

* Printed. † In Ms. form. ‡ To be printed. § To be discovered. || In press.

† About Rāmachandra's प्रबन्धसहित the following note is found in an old paper leaf containing notes on mss. रामचन्द्रकृतं प्रबन्धसहितं द्वादशरूपकनाटकादिस्वरूपशास्त्रं ५०००.

Hammiramadamarādāna Act I.

cf. (1) श्रीसोमसिंहोदयसिंहधारार्यैरमीभिर्महदेशनायैः ।

दिशोऽष्ट वेत्तुं स्फुटमष्टबाहुविभिः समेतैरभयमुनैः ॥

*(2) Mokshāditya mentioned in the Prasasti (Samvat 1320) of Mahākāśvara, Por-

Dhārāvarsha and Prahādāna. Dhārāvarsha, son of Yaśodhavaḥ and ruler of Chandrāvati was the elder brother of our author who was his Yuvarāja. Dhārāvarsha's reign was very illustrious in the history of the Parmars of Mt. Ābu. He fought with the army of Kumārāpāla in the invasion of Mallikārjuna of Konkana. The present work describes him as having amazed the whole of India with his valour and extolling his skill in archery,³ refers to his repelling the nocturnal attack of the King of Jāngalas.⁴ The ms. C identifies this prince with Prithvirāja. The Śambhar King Prithvirāja was reigning up to Samvat 1236. This most probably may have taken place at the time of the invasion of King Ajayapāla of the Jāngala King.⁵ Dhārāvarsha's reign was very long. The oldest inscription of his reign yet discovered is dated Samvat 1220. He was living at the time of the laying of the foundation of the Lāṇigavasti on Mt. Ābu, and this event occurred in Samvat 1286. He also helped Vastupāla in repulsing an attack of an army from Delhi about the same time. Prahādāna was not fortunate enough to become a king, as he did not outlive his elder brother. From the inscriptions given in Appendix II, it is clear that he was already working as Yuvarāja in Samvat 1220 and was living up to Samvat 1265.

The form of the play. The Pārthaparākrama is a Vyāyoga (Military Spectacle). 'Its main characteristics are that it consists of a single act, the plot is well known and the sentiments are the excited ones. It represents a combat not occasioned by a woman. There are very few female characters

bunder State is different from this. He is the father of Harihara (मोक्षार्क्षीमतः खलुभके हरिहरः कविः) while our author is a pupil of Harihara and son of Bhoja.

cf. कविनिबद्धधुरन्धरस्य हरिहरस्यान्तेवासिना भीमजनयेन मोक्षदित्येन विरचितो भीमविक्रमनामा व्यायोगोऽभिनीयताम् । also कविरिय व्यासश्रीमोक्षदित्यस्य ।

शराष्टरामशीर्वाशी (१३८५) विक्रमादित्यवत्सरे ।

मोक्षदित्येन विदुषा व्यायोगोऽयं विनिर्मितः ॥

(3) तदेतदुल्लसन्मचमत्कारिताखिलभारतस्य अधीश्वरार्पणम् ।

(4) किमङ्क ! जाह्नलपतेः सौप्तिकप्रस्तावोपश्लोकमनाकर्णितवान् भवान् ! ।

यस्याद्यापि यशः शिलीमुखमुल्लोत्कीर्णैः प्रशस्त्यहरेः

स्वःस्त्रीणां दिवि नायकसमास्वप्नेन संस्मर्यते ।

सेहे सोऽपि न सोप्तिकं विनिषतद्वीणेतदत्यर्जुनं

धारावर्ध ! तवाद्य पौष्यमभूत्पौष्यमानं मुवि ॥ पार्यवराक्रम,

(5) दण्डे दण्डपिका हेमी सह मत्पौर्यतङ्गजैः ।

दत्त्वा पादं गले येन जाङ्गलेनादधत्त ॥ Kirtikaumudi II. 53.

(6) Vide Jasharsha's Vastupālacharitra VII 44-63.

and the hero is neither a divine being nor a king'. The play was acted at the order of the court of Dhāravarsha on the occasion of the festival of investing Achaleswara, the tutelary god of the Parmars of Mt. Âbu, with the sacred thread.⁸ Other dramas of its type are as under —

Dhananjayavijaya of Kānchanāchārya	Narakaśuravijaya of Dharmapandita
Nirbhayabhīma of Rāmachandra	Prachandabbairava of Sadāśiva
Bhīmaparākrama of Mokshāditya	Prachandagaruda
Kirātārjunīya of Vatsarāja	Saugandhikāharana of Visvanātha
Jāmadagnyajaya	Vinatānandana of Govinda

The subject matter of the present drama is taken from the Gograhana Parva of the Virāta Parva, Mahābhārata. The plot centres round Arjuna whose exploits of defeating the army of the Kauravas and recovering the cows of the Virāta King form the subject of the drama.

The author as a man of letters. Prahlaḍanadeva seems to have been a poet of note. Somesvara represents him in the Mt. Âbu Prasāda as an incarnation of Sarasvatī, while in his Kartikaumudī he says that he became famous as her son. In another verse in the same work, he says that Prahlaḍana made the Goddess of Learning, who was afflicted with sorrow on account of the death of Muñja and Bhoja, again delightful by dramatizing a beautiful

(7) एकादशरिकाहो गमामाविर्जित ॥ ७२ ॥

अक्षीनिमिषसहामो निर्बुद्धरपनोद्धत ।

स्वल्पयोदित्रन स्यात्पल्लुदोतसोभय ॥ ७३ ॥

अदिव्योऽभूदति स्वामी व्यायोगो नायको विना । नायकदं

(8) The following description of the sacred thread of the phallus is given from the Kālīka Purana

एकादशाधरा ह्येष्टिमा वाऽप्युत्तमा ।

पद्मागता वा कर्तव्यं तुल्यमन्यन्तरात्मनः ॥

लिङ्गविस्तारमानानि चतुरष्टुष्टिग्रानि वा ।

तथैव विष्टिकास्तर्पे चतुर्थं सप्तदशतः ॥

आध्यात्मिकं कार्यं पवित्रमतिमुन्दरम् ।

आपादपुष्पयुतं पाञ्चमी भावयति च ।

पवित्रराहनं कुपद्विषयं विहरं पत्नम् ॥

Naṇḍivardhana is another name of Mt. Âbu which is represented as son of the Himalayas

of नन्दीवर्धन इत्यमीन् मन्त्रं श्लोडनं हिमशिख ।

कालेनऽर्जुनस्य विना नाहुं इत्यभूत् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

story⁹ The *Sāktimuktāvalī* of Jahlana and the *Śaṃgadharapaddhati* quote some verses of Prahlādāna and Prahlāda They will be found collected in Appendix II. Prahlādāna's poetry is described as possessing the qualities of समता, समाधि, प्रसाद¹⁰ In the Mt Ābu Prasasti, it is said that Somasimbhadeva, son and successor of Dhārāvārsha received training at the hands of his uncle Prahlādāna¹¹ In the Prasasti of the Kotiavara Temple, he is called the support of the six Darśanas, expert in all arts and the best among Kumaras (Yuvarājas)¹²

Prahlādāna as a warrior Our author was not only a poet but a great warrior He is described by Somesvara as having become famous as the lord of the Goddess of Victory¹³ He also tells us that King Ajayapāla of Gujarat was wounded in a battle with Sāmantasimha, King of Mewar¹⁴ Prahlādāna fought with him in this battle and his sword protected Ajayapāla who had become nervous on account of wounds¹⁵

Prahlādāna as a philanthropist Somesvara praises him for his liberality. In the Surathotsava, he says in one place, that the vow of doing good to others ended with the death of Prahlādāna,¹⁶ while in the Mt Ābu

(9) श्रीप्रह्लादनदेवोऽमृदितयेन प्रसिद्धिमान् ।

पुत्रयेन सरस्वत्या पतित्वेन जयधिय ॥ १४ ॥

श्रीभोजमुञ्जादु खार्ता रम्या वर्तयता कथाम् ।

प्रह्लादनेन साह्लादा पुनश्चक्रे सरस्वती ॥ १५ ॥ *Kirtikaumudī* I-14-15

The printed text reads दु पार्त्ती incorrectly The present reading is from a ms dated Samvat 1507 The meaning of the phrase रम्या वर्तयता कथाम् is not quite clear It may mean that Prahlādāna composed some beautiful prose-romance But now there is no trace even of its name

(10) cf सन्दर्भ मुकुटो समाधिसमतागर्भ कुमारस्य च । प्रह्लादनस्य कविता वसति प्रसक्तौ । पार्थपराक्रम

(11) धारावर्षमुतोय जयति श्रीसोमसिंहदेवो य ।

पितृव शौर्यं विद्या पितृव्यतो ज्ञानमुभयतो जगद्दे ॥ १९ ॥

(12) पद्मदर्शनावलम्बनस्तम्भश्रीसकलकलाकोविदकुमारणुश्रीप्रह्लादनदेवयोवराज्ये ।

(13) पतित्वेन जयधिय

(14) य शीघ्रसंयमपटु कटुकेश्वराख्यभाराख्य भूधरमुतापटितार्थदेहम् ।

तां दाहयामपि रणाङ्गणजातिघातघातव्यथासजयपाल्पदपादस्थान् ॥

Surathotsava XV-32

(15) सामन्तसिंहसमितिविधिविधितो न श्रीगूर्जरक्षितिपराखणदक्षिणासि ।

प्रह्लादनस्तदनुजो दनुजोत्तमारिचारित्रमत्र पुनश्चञ्चलयाश्रवार ॥

Mt Ābu Lūnigavasati Prasasti 88

(16) श्रीप्रह्लादनमन्तरेण विरत विश्लेषकारजतम् ।

Prasasti of the Lûnga Vasati, he represents him as an incarnation of the heavenly cow ¹⁷

Prahládana the founder of Palanpur The legend quoted in Appendix III from Upadesa Tarangini would show that our author founded after his name the city of Prahládana-pura This city is the same as Palanpur, the capital of the State of that name in Gujarat, 54 miles to the south of Mt Ábu The State is at present ruled by a Mahomedan Chief who pays to H H the Maharaja Gackwar a tribute of about Rs 38,000 Here he built a big Jaina temple called Pálhavihâra References to the grandeur of the city and the Vihâra are found in works of the 13th to 17th centuries ¹⁸ The legend relates that this prince became a leper through the sin of melting a Jaina metal image and making a bull of it for the Achalesvara Temple In order to avert this sin and be cured of leprosy, he resorted to Śīladhavala Āchārya and at his advice built the Pálhavihâra

(17) देवी सरोचामनसम्मना किं कामप्रदा किं सुरसौख्येयी ।

प्रह्लादनागरधरा धरायामायावत्येय न निश्चयो मे ॥

(18) (a) श्रीमत्प्रह्लादनपुत्रे पूर्णमद्रो गणिद्रोक्

शिष्य श्रीमज्जिनपतिपुरोश्वाच चके चरित्रम् ।

चित्ताश्चर्यं विनयतनयस्यातिमुक्तस्य साधो

द्वयैकानन्दे १२८२ दिति सुरगुरौ कार्तिके पूर्णमास्याम् ॥

(Prasasti of the Ātmanaktacharitra of Purnabhadra composed in Samvat 1282)

(b) Vastupala on his way to Mt Ábu visited the place, paid his respects to the image of Parsvanatha in the Pálhavihâra and installed an image of Neminatha in a niche on the left side

cf प्रभु प्रह्लादनागारं प्राप्य प्रह्लादने पुरे ।

प्रह्लादी परया भक्त्या श्रीनामेय ननाम स ॥ ४० ॥

हैमकुम्भदय तन निरेक्ष्य तिनरेक्ष्मिनि ।

अतिष्ठिपदुहद्विम्ब श्रीनेमेयामस्तच्छत्रे ॥ ४१ ॥

उद्धार पुनर्मन्त्री तद्वलानकमण्डपे ।

• • पूगीकलापणश्रेणीदाय पूतार्थमार्पयत् ॥ ४२ ॥

(c) Samara Rasi a work composed about Samvat 1371 describes Palanpura and Pálhavihara as under —

पालहणपुर मुप्रसीउ पुनर्वतलोयइ निकउ ।

सोइइ पाहविहाव पासमुगणु तदिं पुखिलउ ॥ १० ॥

मास हाट चउइया रुवडा गढमदिरइ निवेनु व ।

वाविइयआरामवण घएपुरसरसनएन व ॥ ११ ॥

The mss material The Pattan Bhandars contain two mss —(1) in the Bhandāra of the Lambdī's Pādā (2) in the Bhandāra of the Vādī Pārsva nātha's temple The first is dated Samvat 1426 and consists of 12 leaves ¹⁹ The colophon runs as under —

श्रीविक्रमाहृतविलोचनदेवचन्द्र (१४२६)—

कथं नमस्यविशदे प्रतिपदिने च ।

व्यायोगमेनमिति पार्थपरान्तरमाख्यं

सम्राटक लिखितवान् जिनदेवसुरि ॥

The present edition is based on a transcript of the second of these mss This is fairly correct and is designated here as A The ms B is a transcript of an old ms sent by Mr T M Tripathi, B A of Bombay The ms of the Lambdī's Pādā was acquired as a loan after the text was printed off The readings of this ms will be found on page 7 This ms is designated as C

(d) Somasaubhāgya a work of the last quarter of the 15th century describes as follows —

प्रह्लादनक्षितिपतिर्द्युपविर्महोमि श्रीजर्बुदाचलविभु स नभूय पूर्वम् ।

तेन स्वनामविदित दितपापताप सत्यापित पुरमिद मुदितप्रचाव्यम् ॥ १३ ॥

तत्रैव भूमिरमणीरमणीयहार स्फार विशारमसम समकारयद्य ।

स्वीयाख्यया प्रवरैकपिशीर्पसारप्रकारगोपुरमहर्द्धिपरार्धशोभम् ॥ १४ ॥

सम्यग्दृशा विरचिताद्भुतचित्तशैल्ये चैत्ये फणामणिनिरस्ततम समूहम् ।

विशोपशान्तिकरण शरण श्रितानां श्रीपार्श्वविम्बमविलम्बमतिष्ठिपच ॥ १५ ॥

(e) The Hirasaubhāgya gives a more vivid and rich picture of the city and the temple the first canto verses 69-128 The following verse relates to the founding of this city by Prahlādana

यदीयमूर्तिर्निरमापि मत्तया प्रह्लादनाम्ना पुरि राणकेन ।

तस्याजयस्येव नृपस्य पार्श्वोऽप्यामापह स्नानजलेन जले ॥ ७६ ॥

(टीका) प्रह्लादनाम्ना राणकेन पुरि स्नानगरे मत्तया सदासक्त्या अर्जुदशैलाचलदुर्गाशिलरस्य चतुर्वेदनप्रासादमध्यगतैकपिचलमयप्रतिमागालनादुत्पन्नकुटादिमहामयेन निजरोगापगमनचिकित्साप्रभादनु नवीन श्रीपार्श्वनायप्रतिमाप्रासादनिर्माणसत्तवाङ्गात्समप्ररोगा शान्ति यास्यन्तीति सातिशयशानवत्साधुवचसा वदीया श्रीप्रह्लादनपार्श्वनायसम्बन्धिनो मूर्ति प्रतिमा निरमापि कारिता । अपि पुन स पार्श्वनायस्तस्य प्रह्लादनराणकस्य स्नानजलेन आमान् रोगान् कुडादीनपहन्तीति आमापहस्तादृशो जज्ञे जात ।

19 The Deccan College Mss Library has got a tracing of this

VARIOUS READINGS OF THE MS. C.

P. 1. 1. 5. C. परिभूय	P. 9. 1. 23. C रोचिरक्षित०
P. 2. 1. 10. C reads दीक्षितवरहितो and explains दीक्षित as रणरत	P. 10. 1. 13. C गजचरित्रा०
P. 3. 1. 1. C explains जातलपतेः as शृङ्खलीराजनामधेयस्य	P. 11. 1. 4. C explains इक्ष्वाकना as धनु- विद्या०
P. 4. 1. 4. C adds चिन्तयति	P. 12. 1. 14. read सहाया
P. 4. 1. 23. C कल्पान्ते भ्रान्तयाथोषर इति पूर्वोक्त	P. 14. 1. 18. C समुद्रावरणोन्मुदितानि
P. 5. 1. 27. C वचनघनविष्कृतम्	P. 16. 1. 6. C adds प्रतिभयाऽऽत्मवता after संस्मरवता
P. 6. 1. 12. C संवलिय	P. 19. 1. 5. C तुल्यं
P. 6. 1. 13. C reads सिद्धवरिष्ठ and explains सिद्ध as लक्ष्मी.	P. 21. 1. 14. C explains प्रासङ्गिकपारं as राजवक्त्र प्रस्तावायात
P. 6. 1. 17. C निष्ठाग्रश्मदि	P. 21. 1. 22. C reads रंजियन्.
P. 8. 1. 15. C मुदुभ्रवः शकंपणाम०	P. 21. 1. 26. read विकृतचित्तमूढद्वन्द्व०

पात्राणि ॥

अर्जुनः	...	...	...	...	...	व्यायोगस्य नेता; पाण्डुपुत्रः
१ उत्तरा	...	...	...	...	...	विराटराजपुत्री
२ द्रौपदी	...	...	...	...	...	पाण्डवपत्नी
उत्तरनामा कुमारः	...	...	...	...	...	विराटराजपुत्रः
गोपाध्यक्षः or कलिञ्जकः	}	...	...	...	...	विराटराजगोपाध्यक्षः
पुरुषः अयसेनः	}	...	...	...	...	उत्तरकुमारपरिचारकौ
दिव्यपुरुषः...	...	...	...	...	...	स्वर्गादिर्जुनस्य दिव्यरथाद्यानेता
द्रोणः	...	...	...	...	...	कौरवपाण्डवानां धनुर्विद्याध्यापकः
भीष्मः	...	...	...	...	...	कौरवपाण्डवानां पितामहः
सुपेणः	...	...	...	...	...	अश्वत्थामसारथिः
युधिष्ठिरः	...	...	...	...	...	पाण्डोर्ज्येष्ठपुत्रः
दुर्योधनः	...	...	...	...	...	धृतराष्ट्रपुत्रः
सूतः	...	...	...	...	...	दुर्योधनसारथिः
वासवः	...	...	...	...	...	इन्द्रः

परमारश्रीप्रह्लादनदेवविरचितः

पार्थपराक्रमव्यायोगः

देवः स वः शिवशक्तानि तनोतु शौरि-
र्यः शैशवेऽपि तुल्यन्नतुलं नगेन्द्रम् ।
लज्जां विजित्य परिरुह्य भयं गुरुणां
गोपीजनैः सरभसं परिरभ्यते स्म ॥ १ ॥

(नान्यन्ते)

स्थापकः—(पुरो विलोम्य) अहह ! सकलजन्तुजातजीवातुना जीमृता-
यनारसमयेन समुद्योयत इवास्पचारिमा हिमाचलनन्दनस्य नन्दिवर्द्धनपर्वतस्य ।

तथाहि—

नोले मौलिमणयिनि घने बल्यबल्यद्वलाके
विभ्रत्युच्चैर्विकचकुसुमोद्भासिथम्मिल्लशोभाम् ।
पाताघातक्षनरयपयःसीकरोद्गारहार-
स्फारस्फातिर्वितरति रतिं कस्य नाऽसौ नगेन्द्रः ॥ २ ॥

अपि च—

दानोद्दण्डगजेन्द्रगण्डरुचिभिः पाथोमुचां मण्डलै-
र्द्वयोमाक्रम्यत शनृकार्मुकमहःकिर्नूरितैः सर्वतः ।
किञ्चित्ते मग्ना रतोन्मुग्विशिविश्रेणीशिवण्डस्वल-
त्सञ्चाराः प्रसरन्ति रन्तुमनसामुत्साहकाः पूर्वतः ॥ ३ ॥

तत्र जाने भगवतः श्रीमदचलेश्वरदेवस्य पवित्रकारोपणपर्वणि केनापि रू-
पकेणाव्य प्रमोदनीयाः सभासदः । (इति चिन्तां नाटयति)

(प्रविश्य पदाक्षेपेण)

नटः—आर्य ! तदेतदतुलपराक्रमचमत्कारिताखिलभारतस्य श्रीधाराव-
र्पस्य पर्पदा (प्रहित) पत्रकम् । तन्निरूपयतु भवान् ।

सूत्रधारः—(गृहीत्वा वाचयति)

यत्र क्षत्रनिकारकारणरणप्रेमा कुमारः प्रभुः

सन्दर्भः सुकवेः समाधिसमतागर्भः कुमारस्य च ।

तत्रास्माकमकुण्ठिताद्भुतरसस्रोतःप्लुते रूपके

चेतः कौतुकलोलुपं सपदि तत्सम्पाद्यतामुद्यमः ॥ ४ ॥

एतेन व्यायोगप्रयोगनियोगः सामाजिकानामिति विनर्कयामि । स हि
दीप्तरेसावरजितो राजव्यतिरिक्तनायकोपेतश्च ।

नटः—(स्मृत्वा) भाव ! अस्त्येव युवराजश्रीप्रह्लादननिर्मितः पार्थप-
राक्रमनामा व्यायोगः ।

सूत्र०—(सानन्दम्) अहो ! प्राचीनपुण्यसम्पदां सम्प्रदायः ।

तथाहि—

प्रह्लादनस्य कविता वसतिः प्रसूतेः

सन्तोषकारि चरितं कपिकेतनस्य ।

निर्मत्सरा च परिपत्पटुरस्मि नाट्ये

तत्सर्वथा फलितमद्य मनोरथैर्नः ॥ ५ ॥

अपि च—

तद्भारतमभिवन्दे यशःशरीरं पराशरात्मजुवः ।

क्षेत्रज्ञो यत्र हरिः करणानि च पञ्च पाण्डुसुताः ॥ ६ ॥

नटः—(सचमत्कारम्) भाव ! धारावर्पधनञ्जययोः साधारणरणकर्मजोः
किमप्यन्तरं निर्द्धारयसि ? ।

सूत्र०—अस्त्येव ।

तथाहि—

पर्पतेतुर्नाट्यनेतुश्च चापव्यापारेऽस्मिन्सम्मिलितेऽप्येव भेदः ।

एकस्यास्तीदत्तकर्णप्रमोदा कीर्तिः कर्णान्माथिनी चापरस्य ॥ ७ ॥

किमङ्ग ! जाङ्गलपतेः सौप्तिकप्रस्तावोपश्लोकर्मनाकण्ठिनवान् भवान् ।

यस्याद्यापि घटाः शिलीमुखमुखोत्कीर्णप्रशस्त्यक्षरैः

स्वःश्रीणां दिवि नाकनायरुसभास्तम्भेन संस्मार्यते ।

सेहे सोऽपि न सौप्तिकं विनिपनद्वाणेस्तदत्यर्जुनं

धारावर्ष ! तवाव्य पौरुषमभूत्तीर्णापमानं भुवि ॥ ८ ॥

नटः—(सञ्चितम्) वहवस्ते दायादाः सम्भूयापकर्तुं प्रयतन्ते । तत्कथं

मसहायो भवानेतानभिभूय भरतकुलकीर्त्तिपताकामधिगमिष्यति ।

सूत्र०—(माहङ्गात्) आः ! किमिदमौचित्यविरहितं व्याहरसि ।

यतः—

गोत्रिणस्तृणयत्सर्वानेकोऽपि न्यमरोम्यहम् ।

असौ बृहन्नदाकारः कुरूनिव कपिध्वजः ॥ ९ ॥

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावना

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टोऽर्जुनः)

अर्जुनः—(आत्मानमपलोम्य सति श्वासम्) अहो ! समुचितः खल्वेव विधि-

रस्माकम् ।

यतः—

पाञ्चालीचिकुराम्वरापनयनं द्विद्वयमेव स्थिताः

सम्भूता अपि भूभुजामभिजने कर्माणि कुर्माऽन्यतः ।

तामद्याप्यरिमन्दिरे गृहपदां लक्ष्मीमुपेक्षामहे

तत्पुंस्त्वं परिहृत्य हन्त चरतां युक्त्य नः स्त्रीविना ॥ १० ॥

(पुनराकाशे)

देव सुकृतसूनु ! किमद्यापि सैव तितिक्षा प्रत्यक्षापरावेपु धृतराष्ट्र-
न्दनेषु । नन्ववधत्तां भवान् ।

मिथ्यारब्धदुरोदरैः किमु परैरात्ता विभूतिर्न ते

किं वा यावत्कपस्त्यपायकमुखे न त्वं हताशैर्दृतः ।

खिन्नः किं न भवान्दद्यान्निविषमे आम्यन्सुहुः कानने
येनोदैरपि धाम वामनमिदं क्षात्रं करोयि क्षमी ॥ ११ ॥
(नेपथ्ये कलकलः)

अर्जुनः—(ससन्धममाकर्ण्य)

कल्पान्तभ्रान्तपाथोधरनिकररवप्रार्थ्यमानप्रतानः
स्वानः को नाम कामं ज्वरयति जगतोऽप्येष कर्णानुदीर्णः ।

(ऊर्ध्वमवलोक्य)

केऽमी कामारिकण्ठस्थलबहुलमहोमांसलाः पांडुदण्डा-
श्वण्डांशोरंशुदण्डप्रसरमिव तिरस्कृतुकामाः क्रमन्ते ॥ १२ ॥

(पुनः सौत्सुक्यम्) अथवा त्रिगर्ताधिपतिं सुशर्माणं प्रति गोधनप्रत्याहर-
णाय प्रस्थिते सपरिच्छदेऽपि विराट्पार्थिवे प्रत्यनोकसमागमनमिति सम्भा-
व्यते । तदेकाकिनः कुमारभूमिज्जपस्य समीपभूमिं गच्छामि (इति तथा कुर्वन्प्रगतो
विलोक्य) कथमयं कुमारो नर्तनागारस्थितां स्वसारमुत्तरां सैरन्ध्या (संगम्यमा-
नकेशपाशां दिदृक्षते ।

(ततः प्रविशति कुमारः यथानिर्दिष्टा उत्तरा सैरन्ध्रीरूपा द्रौपदी च)

उत्तरा—(करेण केशपाशं स्पृशन्ती सहर्षम्) अम्ब सैरन्धिए ! सुसंजमिदो
तए एस केसपासो ।

द्रौपदी—(सखेदमात्मगतम्) पैं खु तुमंपि जन्नसेणी जीए अज्जवि न
संजमीयदि ।

अर्जुनः—(उपसृत्य) जयतु जयतु उत्तरा ।

उत्तरनामा कुमारः—(दृष्ट्वा) बृहन्नट ! कुतः संख्यचित्तवृत्तिरिवाव-
लोक्यसे ।

अर्जुनः—(उत्तरतो दर्शयन्) किं न शृणोषि ? (पूर्वोक्तं कल्पान्तेत्यादि पठति)
(प्रविश्य प्रहारावा निरूपयन्कान्दिशीलो गोपाध्यक्षः) २

गोपाध्यक्षः—कुमार ! कुमार ! परित्रायस्व परित्रायस्व माम् ।

कुमारः—(ससम्भ्रमम्) अयि कलिञ्जक ! कथय कुतोऽयं प्रहारप्रादुर्भावः ।

कलिञ्जकः—कुन्महीपतेर्दुर्योधनात् ।

कुमारः—कथमिव ? ।

कलिञ्जकः—कुर्वन्नर्चयुरक्षतोद्धतरजःपुञ्जेन गुञ्जामुख-

इयामेनाम्बरमम्बुवाहनिवहेनेवाघृतं सर्वतः ।

भोगीन्द्रं ग्लपयन्निव प्रचलता दन्तिव्रजेन व्रज-

त्येष छेपिपटुर्विराटसुरभीरादाय दुर्योधनः ॥ १३ ॥

अपि च—

गोपानन्त्रघणितवपुषः प्रेक्ष्य वाष्पायिताक्ष्यो

हम्भारावैर्धुम्बरितमहाकुध्ररन्ध्रं रुदत्यः ।

ऊधरोधादलसगतयोऽप्याशु भीत्या व्रजन्त्य-

स्नाम्यन्त्येताः कुरुपतिहता मातरस्तर्णकानाम् ॥ १४ ॥

कुमारः—(सरोषम्) आः ! कुरुकुलापसदः सुयोधनो मयि प्रवडमत्सरे

सति मत्स्याधिराजसौरभेयोरिपहर्तुमिच्छति । अहो ! धनुर्धनुः ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—तदेतद्वनुरादीयताम् ।

(कुमारः ससम्भ्रमं धनुर्गृह्णाति)

अर्जुनः—(सानन्दमात्मगतम्) हन्त ! पल्लवितमथवा फलितमेव मेऽयं

मनोरथपादपेन, यदयं कालपाशाकृष्ट इव धृतराष्ट्रसुनुर्मम दृष्टिपथमवतरति ।

(नेपथ्ये)

हंहो विराटराजपुत्राः ! शृणुत शौण्डीराणां सुदुःश्रवमिदमस्मदीयं वचः ।

जम्पाणं दोष्मतां यः शमयति समरोन्निद्रनिर्गिन्निशधारा-

धारामोघेन मोघीकृतसिततुरगप्रौढचापप्रतापः ।

सोऽहं कौरव्यसिंहः सदनमनडुहीवृन्दमाच्छिद्य यामि

ब्रूयुग्मं यः प्रवीरो घटयति कृदिलं मोऽस्तु शस्त्री पुरस्तात् ॥ १५ ॥

अर्जुनः—(सरोषाद्वासम्) कुमार ! श्रुतं मिथ्याभिमानिनः सुयोधन-

हतकस्य वचनविस्फूर्जितम् ।

कुमारः—(सकोधमुचैःस्वरम्) शृणु रे स्वप्रशंसापातकपङ्कानुलस मिथ्या-
वलस ! शृणु ।

रामेण स्वधृतिधृता कृतं यदग्रे
माहेयीहरणवणस्य हेहयस्य ।
तत्तेऽय प्रसभमहङ्कृतस्य सोऽहं
कौरव्याधम ! समरे करोमि रोपात् ॥ १६ ॥

(इति संरम्भं नाटयन्) भो जयसेन ! सम्पादय सम्पादय साम्प्रयायिकं
स्यन्दनम् ।

कुरूपतिमभिमानिनं समीके सपदि विमर्षं यथाऽय कङ्कपत्रैः ।
अहमिहपुनराहरामि कीर्त्तारिव सुरभीरपहत्य नीयमानाः ॥ १७ ॥

जयसेनः—यदादिशति कुमारः । (इति निष्क्रान्तः)

उत्तरा—(सम्यम्) अम्ब सेरन्धिण ! दुर्जरकरितुरयरहसहस्ससंचलि-
यसंनिवेशो एस कुम्भरवई । पभूदा य तस्स वलजलहिसेलसरिच्छा गंगे-
यदोणकियकण्णप्पमुहा महारहिणो सुणीयंति । ता कर्ह केवलमुयजुयलसहा-
यो मह भाया तेण समं विक्रमिस्सदि ।

द्रौपदी—(साकूतम्) अयि *वत्तकुलकलगे ! मा वीहेहि । अवस्सं एस
विजयी कुमारो विरोहिहिरिप्पवाहेण निव्वाइस्सदि नियबंधुवग्गस्स दुरसहं
दुक्खवपावयं ।

कुमारः—(उत्तरां प्रति) वीरसहोदरे ! किमहप्रपूर्वांसि भ्रातृभुजपराक्र-
माणां यदेवमुत्ताम्यसि । पश्य ।

तमपि समरसीमन्येष भङ्गास्मि भीष्मं
मुवनविदितशक्तिर्यत्र तान्तः कृतान्तः ।
धनुरनुदितदर्पप्रातिभं कुम्भकेतु-
र्भजतु न भुजयोर्मै गौरवं गाहमानः ॥ १८ ॥

१ भस्म तीक्ष्णिकं ! दुर्परकरितुररण्यपक्ष्मपक्ष्मप्रतिविम्बेण एव दुरजगति । प्रभूताय तस्य कण्ठमपि-
वीरतादृशा गाह्यदोणहपक्ष्मप्रभुया महारथिनः शूलन्ते । तत्पर्यं देवभस्मपुण्ड्रमात्र मम भाग्यं तेन
नमं निरविष्यति । २ अयि धनुरनुदितदर्पकं ! मा विभीषी । अजयमेव विजयी कुमारो विरोधिहिरिप्रभावेण
विशंगविष्यति निजधनुसगंगं दृष्ट्वाहं दुःखपापम् । * B नतिव

अर्जुनः—(सरोपमात्मगतम्) कथमयं गेहेनदीं धनुर्ग्रहणमात्राहङ्कृतिर्गुरु-
नधिक्लिपति । पश्यतु सैनरमुत्तमम् । ततोऽनुशयिष्यति स्वाभिमानजनिताय
चारविरावारम्भाय । (प्रकाशम्) हंहो राजपुत्र ! कृतमिदानीनात्मगुणग्रहणेन ।
कोदण्डगुणस्यैव ग्रहणमुद्धर्तो वर्तते तत्त्वरतां भवान् ।

कुमारः—रे परिजनाः ! किं न जानीथ यदमर्षणोऽयं जनः समरसमा-
रम्भे कालक्षेपस्य । तदानीयतां समरसामग्री ।

अर्जुनः—कलिञ्जक ! पुनरनुगम्यतामकुतोभयैर्भयङ्गिः सुरभिसञ्चार-
पूतः पापीयसस्तस्य सेनासञ्चारः ।

यतः—

कुप्यत्कालभृकुटिकुटिलं धन्व धुन्वन्नखैः
कुर्वन्मूर्ध्निर्वाध्यनिभिरभितो दिग्गजान् भीतिभाजः ।
विश्वं शत्रोर्ध्वलमलघुना मन्त्र्युना सञ्जिहीर्ष-
न्नाघात्येप त्रिपुररिषुबहुर्निवारः कुमारः ॥ १९ ॥

कलिञ्जकः—भद्र ! भवत्वेवम् ।

(इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य रथाबिह्वलः पुरुषः)

पुरुषः—कुमार ! स एष सिंहावनंसितकेतुदण्डः परदण्डाक्रमणोचित-
परिस्पन्दः स्पन्दनः ।

उत्तरः—(दृष्ट्वा सचिन्तम्) बृहन्नद ! रथानुरूपस्य सारथेरभावादसम्पूर्ण-
सम्भारमिव स्वपराक्रममवगच्छामि ।

अर्जुनः—(खगतम्) कथमसौ सम्पूरायगमनान्तरायवीजमिवोद्भावय-
ति ? । भवत्वेवम् । (प्रकाशम्) नैतावत्यर्थं कर्द्वर्धनीयमात्मनो मनः कुमारेण ।
कुशलोऽस्मि सारथ्ये ।

तथाहि—

चक्रे यस्मिन्नहि यहेरभीष्टं तेन पृष्ठे पाण्डवे पाण्डवेन ।

तस्मिन्नस्मि स्थापितः सारथित्वे वैगारव्यान्मातलिर्व्यज्जिणेव ॥ २० ॥

उत्तरः—तर्हि सिद्धं नः समीहितम् । तदेहि रथमारोहायः ।

(इत्युभौ नाट्येन तथा कुरुत)

उत्तरः—जयसेन ! गत्वाभिधीयतां नगरनिवासिभ्यो न भेतव्यमिति ।

जयसेनः—आदेशः प्रमाणम् ।

(इति निश्चान्त)

उत्तरा—(द्रौपदीं प्रति) अंबे सेरंघिण ! पत्निदो दाव कुमारो देवीण
सुदेण्णाण निवेदीयदि ।

(उभे निश्चान्ते)

अर्जुनः—(प्रमहान्तर्दृष्ट्वा) अयमहं बाह लृत्साह्यामि । (इति वज्रा फरोति)

कुमारः—(विलोभ्य) कथमियं पुरपरिस्तरभूमिर्याजिवेगतो व्यतिक्रम्य-
माणापि नास्माभिरभिज्ञाता ? । (पुनस्त्यक्तं दर्शयित्वा) बृहन्नट ! कोऽयमाक्रन्दः
स्पन्दननिनादं मन्दयन्निव दिवःपृथिव्योरन्तरालमालम्बते ? ।

अर्जुनः—(सम्यगुपलभ्य) आयुष्मन् ! मानृचियोगविधुराणां तर्णकाना-
मेव कर्णावस्कन्दी नेदीयानारायः प्रसरति ।

उत्तरः—अतिदुःश्रवः शकृत्करीणामरीणकरणरसप्रसरोऽयं परिदेविन-
ध्यनिस्तत्त्वरसस्य तुरङ्गमान् ।

(अर्जुनस्तथा फरोति)

उत्तरः—(प्रभूतमन्तरं गत्वा) बृहन्नट ! कथय क्रियति कुरे अद्यापि सा
कुरुचरुधिनी ।

अर्जुनः—ननु प्राप्तामेव तामेतां पश्यतु कुमारः ।

चञ्चत्काञ्चनकेतुसान्निभिराभिनयक्तोदरं दृश्यते
रोदःकन्दररोधि भूधरकुलदयामं चमूनां रजः ।

किञ्चायं चकितौरिवाद्रिधिचरैः प्रत्युच्यमानस्त्रजो
निश्चानप्रमथस्तव श्रवणयोः सीमानमाक्रामति ॥ २१ ॥

उत्तरः—(समन्वासेनामलोलम्) बृहन्नट ! ते गते क्षेत्रनरेन्द्रपोद्धारः सर्वेऽपि

सदृशकाञ्चनसन्नाहाः साधारणप्रहरणपरिग्राहिणः समानाभिमाननया च पर-
स्परमपि स्पर्द्धमाना इव दृश्यन्ते । तददृष्टपूर्वेषु नामीषु मे प्रत्यभिज्ञानम् ।
भवान्पुनश्चिरपरिचितपाण्डुपुत्रत्यादयबुध्यते । तदवगमयतु मामेनान् । (पुन-
न्यतो दृष्ट्वा) भो भगवान् ! क एष पुरुषव्याघ्रो वैयाघ्रेण रथेन सञ्चरमाणः सेनाया
दक्षिणपार्श्वं लक्ष्यते ? ।

अर्जुनः—(निपुणं निरूप्य प्रत्यभिज्ञाय च) कुमार !

(१) कृ० १

सुवर्णत्रेदोविदिनध्वजाग्रो जाग्रत्पनाकाञ्चलजुम्बिताग्रः ।

शुभ्रांशुशुभ्रांशुकसम्भृतश्रीः शारद्वतश्चापविशारदोऽयम् ॥ २२ ॥

उत्तरः—स एष कृपाचार्यो यः किल कुरूणां कार्मुकारोपणे प्रथमोपा-
ध्याय इति श्रूयते ।

अर्जुनः—अथ किम् ? ।

उत्तरः—वामतः कोऽयं कलभनिभाकारो हिरण्मयेन धनुषा बन्धुरित-
ध्वजाग्रो दृश्यते ? ।

अर्जुनः—मत्स्यराजयुवराज ! श्रूयताम् । अयम् ,

(२) अ

देवेन प्रथमं पिनाकधनुषा यत्नेन या निर्ममे

किञ्चिज्जैरिव राघवप्रभृतिभिर्व्याभियोगः कृतः ।

तस्यामेव विशेषवान्पितुरपि ख्यातप्रभावाद्भु-

विद्यायामनवद्यविक्रमपदं द्रौणिः प्रवीणो रणे ॥ २३ ॥

उत्तरः—यः खलु सर्वदिव्यास्त्रवेदिनामादिभ्योऽन्वत्यामेति नाम ममद-
हति ।

अर्जुनः—अथ किम् ? ।

उत्तरः—(पुनरप्यतो बोध्य) बृहन्नद ! नियतमसौ महीयसि सैन्यसागरे
चामीकरोपचितनिचोलकरोचिरञ्जिनशरीरतया बटवाग्निरिव प्रदीप्यमानः
सुरसरित्सीकरप्रकरचारुचामरान्तरालवर्त्ती क्रूर्यक्रवर्त्ती दुर्योधनः योऽस्मज्ज-
नकसभाभाविनायां वीरचर्यायामिति सम्भाव्यते,

तेजोभिर्जगदुत्तरैः परिभयं कुर्वन्निवाहर्षतेः
 श्वेतेनातपवारणेन किरणानिन्दोश्च निन्दन्निव ।

उच्चैःकाञ्चनकेतनाग्रनिहितस्तम्बेरमस्तन्मिमत-

स्वर्मातङ्गमदो न दोःपरिमलं कस्याप्यसौ मृष्यति ॥ २४ ॥

अर्जुनः—किमुच्यते मानथनानामेको (धुरीणः) मन्त्रसौ धृतराष्ट्र-
 नन्दनः ।

उत्तरः—(सुदूरमवलोक्यन्) अयं च कः सकलसैनिकाग्रगामी नरशत्रुभः
 सरभसं पश्चादवलोकमानः प्रतिष्ठते ? ।

अर्जुनः—(सम्यग् निरूप्य) कुमार ! सोऽयं कालप्रवृत्तधन्वा दुर्योधनस्य
 प्रियमित्रं सृतसनुः तवापि कर्ण इति भुजचण्डिमडिण्डिमेन कर्णपथमवतीर्णो
 भविष्यति । पश्य !

(४) कर्णः

अयमप्यतिनिदानं दानधर्मस्य भर्तुं
 द्रव्यजगज्जैत्राचित्रितेन ध्वजेन ।

शतमपि नृपतीनामग्रहत्य प्रवीरो

विरमति न कथञ्चित्सद्ग्रादङ्गराजः ॥ २५ ॥

उत्तरः—(पुरः पश्यन्) कोऽयमनीकान्तरिक्षमध्यमध्यासीनो दिनाधि-
 नाथवद्वगाहमीहते तेजस्तरङ्गसङ्गमावदातः शातकुम्भकुम्भाङ्कितकेतनो मनो-
 वेगैर्वाजिभिरुत्थमानरथो महारथपङ्क्तिपावन इव विभाव्यते ।

अर्जुनः—(दृष्ट्वा) कुमार ! येन प्रसभं संरम्भयता भारुजकुलकुलाप-
 विहङ्गमपुङ्गवेन सम्परायपराभूताहुपदमहीन्द्रात्तादृशं यशःपीयूषमाकृष्यते स्म ।

उत्तरः—नामतः श्रोतुमिच्छामि ।

अर्जुनः—(सवहुमानम्)

आलब्धप्रतिभूमिपालपशुषु स्पष्टं विद्यते धनु-

ष्टङ्कारेण निमन्त्रणं पितृपतेः सद्ग्रामसूत्रेषु यः ।

केपामेव निमेषतोऽपि न घनस्थामाभिमानदुर्म

द्रोणः शोणतुरङ्गसङ्गततथाखण्डोऽधिरोढुं क्षमः ॥ २६ ॥

उत्तरः—यस्य किल पार्थः प्रवृत्त्यति शिष्यसदृशैरपि अधीयमानाया-
मिष्वास्वासनायाम् ।

अर्जुनः—(स्वगतम्) नमो गुरुभ्यो यदनुग्रहेण शिष्यपरिमाणोर्ममापि
गणना तेषु धैर्यैरविद्याबन्धैरेषु बन्धेषु ।

उत्तरः—(पुनरङ्गुल्या दर्शयन्) कोऽयमितः सितमरीचिमण्डलबलक्षरो-
चिपा मौलिनेवातपत्रेण विराजमानो मानैकनिकेतनं महारथः पुरो दृश्यते ? ।

अर्जुनः—(सरोमाश्रयम्) वीरशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तैश्चरिताद्भुतैरनुर-
ञ्जितजयलक्ष्मीकः स एष पुराणपुरुषः ।

यः क्षत्राणां क्षतजसरिति स्नाति जाते स्म पित्रोः

शायाशौचे तमपि समिति व्यस्तवान् जामदग्न्यम् ।

तालेनोच्चैः कनकतनुना केतनाग्रस्थितेन

स्थामागारं स्फुरति पुरतः शन्तनोः पुत्र एषः ॥ २७ ॥

अपि च ।

शशधरशिरोमाल्यं कुल्या स्वयं यमजीजनत्

त्रिभुवनजयस्मेरो यस्य स्मरोऽपि पराङ्मुखः ।

नियतमयुतं धीराणां यस्तृणीकुम्भे रणे

कुरुकुलगुरुः सोऽयं भीष्मः समृध्यति सूप्मणा ॥ २८ ॥

तदिह विहरतां कुमारः पौरुषोचितम् । (इति रथं प्रैषयति)

उत्तरः—(दृष्ट्वा समग्ररोम्भश्चम्) वृहन्नद ! वृहन्नद ! मन्दय स्थन्दनवेगम् ।

विमृशामि किञ्चित् ।

अर्जुनः—(सोह्लासम्) परिज्ञातमिदं मया ते विमर्शस्थानम् ।

उत्तरः—कथय किमिदं ? ।

अर्जुनः—इह हि वीरवृन्दारकाणां घृन्दे नेदीयसि,

किं गाङ्गेयममेयबाहुविभवं द्रोणं किमुच्यद्वृणं
 नादत्रासितशात्रवं किमथवा राघेयमत्युद्धतम् ।
 दुष्टं वा घृतराष्ट्रसुनुमैधुना पूर्वं मृधायाह्वये
 सर्वान्या सममित्यमपि मनसो मन्ये विमर्शस्तव ॥ २९ ॥

उत्तरः—नैतदन्यदेव तत् ।

अर्जुनः—कथ्यतां तर्हि ।

उत्तरः—बहवः प्रतीतपराक्रमबाहवो महारथास्ते इतो वर्तन्ते । अहं
 पुनरेकाकी । तदपसरणमेव श्रेयः ।

अर्जुनः—(कर्णो पित्राय) शान्तं पापं शान्तं पापम् । किमिदमक्षत्रिय
 इव व्याहरसि । पश्य ! पश्य !

क्षरं विमुक्तेः प्रतिबन्धमुक्तं कीर्त्यङ्गनानर्तनरङ्गभूमिम् ।

फलं यियासोरिह जीवितस्य कः सङ्गरं प्राप्य पराङ्मुखः स्यात् ॥ ३० ॥

उत्तरः—नात्यन्तमपसरणं किन्तु त्रिगर्तानुच्छिद्य निवृत्तेषु तातपादेषु
 गृहीतमहाभटसहायो भूयोऽभियातिपताकिनीमभियोक्ष्यामहे ।

अर्जुनः—(विहस्य) अयि वीरव्रतानभिज्ञ !

सम्परायेषु शराणां शोभामात्रमनीकिनी ।

दोर्दण्डं चापदण्डं वा सहायं ते हि वृण्वते ॥ ३१ ॥

(इति वाजिभ्यः प्रतोदमुद्यच्छति)

उत्तरः—(सत्रासम्) बृहन्नट ! सत्यं विराटकुलतन्तुच्छित्तये प्रवृत्तमिष
पटयामि त्वाम् । (धनुर्मुक्त्वा प्रमहान्सङ्गहाति) ।

अर्जुनः—आः किमेवं विह्वलोऽसि ? विचारय स्यैर्यावस्थापितेन चेतसा ।

उत्पत्तिर्जगतीतलैकतिलके गोत्रे धरित्रीभुजा-

मूर्जापात्रमिदं ययः किमपरं कार्योत्सवोऽयं गवाम् ।

दिष्टया सहृदितस्तयैष सुकृनैर्योगस्तदुद्योगवान्

उर्वी निर्विग्न निर्जितामसुधनक्रीतां दिवं वार्युना ॥ ३२ ॥

अपि च—दर्शयित्वा द्विपां पृष्ठमजातव्रणविग्रहः ।

दर्शयिष्यसि दाराणां विद्यानवदनं कथम् ॥ ३३ ॥

तन्मुञ्च रश्मीन् ।

उत्तरः—(तृष्णीको मृद्धानं धुनोति)

अर्जुनः—(स्वगतम्) न तावदयं गौर्गलिरिव वाक्प्रतोदैः कदर्थितोऽपि
समरधुरामुद्रोदुमुत्सहते । तत्किं करोमि । (साहङ्कारम्) कृतमिदानीं कर्तव्या-
न्तरेण ।

वत्सानामहमुत्सवं विरचयाम्युच्चैर्मुहुः क्रन्दतां

निष्क्रीणामि विराटकुट्टिमसुखावस्थानमानीय गाः ।

द्रागेव द्रुपदात्मजानयनजैरम्भोभिरप्युद्धटः

क्रोधाग्निः कवलीकरोतु च कुम्भकव्याणि हव्याशया ॥ ३४ ॥

(प्रकाशम्) कुमार ! गृहाण प्रग्रहान् । उपनय मे चापं यथैतानवधूय घेनु-
रानयामि ।

उत्तरः—(सोच्छ्रामम्) वरमेतदप्यस्तु । (इति तथा करोति)

अर्जुनः—(धनुरादाय विलोक्य च स्वगतम्) न खल्वियं अस्मदाकर्षणं क्ष-
मते कार्मुकवल्ली । तस्मात्तदेव देवज्येष्ठेन परमेष्ठिना चिरपरिशीलितं चापम-
नुच्याय समोदितं साधयामि ।

(प्रकाशम्) कुमार ! वीक्षसे सेनागमनमार्गमुत्तरेण निरन्तरपलाशोप-
शोभितं शमीपादपम् । तदिह प्रापय रथं यथा किमपि कार्यान्तरमनुतिष्ठामि ।

उत्तरः—(तथा कुर्वन्सविस्मयमात्मगतम्) अहो ! वर्षधरवेपधारी पारीन्द्रपरा-
क्रमः कोप्येष पुरुषपिशोपो यदेतं दुस्तरमरातिसैन्यसागरं मुजद्वयेन तरीतमु-
त्सहते ! (पुरोऽवलोक्य प्रकाशम्) वृहन्नट ! सेयं शमी । तद्विधीयतामभिमतम् ।
(इति रथं स्थापयति)

अर्जुनः—(रथं उपविश्य ध्यानं नाटयति)

उत्तरः—(ऊर्ध्वमवलोक्य साश्चर्यम्) वृहन्नट ! पश्य ! पश्य !

किमिदमुदरे भाति व्योन्नः सुधामधुरं मह-

स्तदनु च दिनारम्भोज्जृम्भत्यभाकरसन्निभम् ।

अयमपि महानम्भोदानामिव श्रवणद्वय-

प्रणयमयते घोषः केषामग्रेपदिगन्तभाक् ॥ ३५ ॥

अर्जुनः—(नेत्रे समुन्मील्य) कथमाजग्मिवानेवायमाज्ञनेयानुवर्तिनां
भूतसङ्घातानां किलकिलारवैरापूरितरोदसीविवरः कार्तस्वरपुरस्कृतावयवो बल-
क्षवाजिभिरुद्यमानः स्पन्दनराजः ।

(ततः प्रविशति आद्याशमाग्रेण रथाकूटो दिव्यपुरुषः)

दिव्यपुरुषः—कुमार किरीटिन् ! स एष ध्रुवगाराजचक्रवर्तिना सना-
धीकृतकेतनाग्रः साङ्ग्रामिको रथः । तदेतदेवताभिनन्दितप्रभावं भवदिप्त्वा-
सम् । अयं च सम्परापारम्भप्रणवापमानस्यानो देवदत्ताभिधानः शङ्खशेखरः ।
तदुपादीपतामसौ ।

अर्जुनः—(महर्षे प्रणामपूर्वं धनुर्गदाय)

जयत्यजगवं धनुर्जयति धूर्जटेर्धन्विता

धनुर्धरधुरन्वरो जयति शार्ङ्गचन्वा हरिः ।

धनुश्च प्राजुरोहितं जयति सा च धानुष्कृता

सुरारिसमराजिरप्रणयिनन्त्रिलोकीपतेः ॥ ३६ ॥

पुरुषः—(रथादुत्ततर) स्वस्ति भवते भीमानुजाय । इत्यन्तर्धत्ते

उत्तरः—(सचमत्कारमात्मगतम्) अये ! स एवायमिन्द्रसूनुर्जुनो यस्य किल
सुमद्वाहरणोन्मुद्रितानि कीर्त्तिगोतानि कुम्भकुरङ्गलोचनानां रोमाश्चकञ्चुक-
मामुञ्चन्ति । (सानन्दमञ्जलिं बद्धा प्रकाशम्) कुमार धनञ्जय ! भूमिद्वयोऽभिवादयते ।
(इति पादयोः पतवि)

अर्जुनः—(स्वागतम्) कथं ! विज्ञातोऽस्मि विराटराजपुत्रेण ! । अथवा
प्रस्तावस्तावदिदानीमात्मन आविष्कर्तुम् । (इति उत्तरमुत्थाप्य परिप्लवते)

उत्तरः—(सप्रथमम्) अयि कुण्डलो सपरिग्रहोऽपि महाराजः सुकृता-
त्मजः कमिदानीं देशमुपस्यरोति सहानुजन्मभिः ।

अर्जुनः—(विस्मय)

युधिष्ठिरं विद्धि तमक्षदेविनं यमाविर्मा याजिषु गोषु यौ स्थितौ ।

शृकोदरः रुदधरः स यः प्रियापराभवेणाकृत कीचरुण्ययम् ॥ ३७ ॥

उत्तरः—मर्पणीयमजातभापितम् । (इति पुनः पादयोः पतति)

अर्जुनः—(सादरं निवारयन्) न कदाचिदज्ञाते क्षतिरस्ति । तदेहि दिव्यं रथमारोहावः । (इति रथारोहणं नाटयतः)

उत्तरः—कः कोऽत्र भोः ? ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—आदिशतु कुमारः ।

उत्तरः—जयसेन ! निवर्तय मदीयं स्पन्दनम् । (इति रथमर्पयति)

(जयसेनो रथमादाय साश्चर्यमर्जुनमालोक्य निष्क्रान्तः)

अर्जुनः—(बाहू विलोक्य सोत्साहम्) किमधुना चल्यपरिग्रहेण ? (इति वान्युत्तारयति)

उत्तरः—(दृष्ट्वा सरोमाश्वम्) अहह !

धवलां चल्यश्रेणीं त्वचमिव निर्मुञ्चदेतदाभाति ।

ज्याकिणकठोरमर्जुनभुजयुग्मं भुजगयुग्ममिव ॥ ३८ ॥

(इति रथमारुह्य अर्जुनं प्रति)

कुमार ! भारवाजाङ्गराजभीष्मप्रभृतिभिः पुरुषव्याघ्रैरतिभीषणा कुरूनर-
श्वरसेनारण्यानी । तदप्रमदरेण सञ्चरणीयमिह कुमारेण ।

अर्जुनः—(स्मित्वा गाण्ठीवरुणं पराश्रयन्) वैराट्ये ! दृश्यतां यदत्र विधास्ये ।

स्वस्ति स्वस्तिदिनोमुतायशुरवेऽप्येष प्रणामाञ्जलिः ।

स्थाता चेत्समरे नरेश्वरपशुः साकं स कर्णादिकैः ।

तद्विक्रान्तपथातिथेरपचितिं कर्त्तास्मि तस्योत्तरां

नारुचैरचिरात्किरातशृतनानिर्वापणव्याधृतैः ॥ ३९ ॥

तदशङ्कितेन प्रेर्यन्तां तुरङ्गमाः (इति शङ्खमुद्रमति)

उत्तरः—(बाह्वन्प्रेरयन्नप्रवो विलोक्य) कुमार ! तवासुना वधिरीकृतत्रि-
भुवनेन शङ्खध्वनिना क्षुभित इवायं वलजलधिरवलोक्यते । इमावथ कुरुरा-
जस्य जयमनोरथधौरैर्यौ भीष्मद्रोणौ सैन्यपृष्ठावस्थितौ मुहुर्मुहुरावां विलोक-
यन्तौ पुरतो वर्तन्ते ।

(ततः प्रविशति भीष्मो द्रोणश्च)

द्रोणः—(विलोम्य सविस्मयम्) शान्तनव !

धर्पयन्नग्विलं विश्वं ससाश्व इव तेजसा ।

पुरुषः कोऽयमायाति वपुष्मानिव विक्रमः ॥ ४० ॥

भीष्मः—(दूरादनुलोम्य सवितर्कम्) आचार्य ! निश्चितमेतेन संरम्भवता

समरमुवाभिक्रमणेन वत्समर्जुनमेवागच्छामि । यतः—

कः सिद्धेन विनानुगच्छति जवान्मत्तं गजानां व्रजं

को वा मारुतिमन्तरेण तमपामन्येतुमीष्टे पनिम् ।

कश्चान्पस्त्रिदशाधिनाथतनयादेकः समोकाङ्क्षणे

वीराणां गणमुद्धतप्रहरणं संहर्तुमुत्कण्ठते ॥ ४१ ॥

अर्जुनः—वन्दनीयावेतौ। प्रदक्षिणीकुर्वाणः सदाहङ्कुर्वाणम् सुतसुतेना-
नीयमानं सुयोधनानीकमनुप्रापय रथं यावदनयोश्चिरदृष्टयोः शिष्टाचारसमयो-
चितं तीक्ष्णशरप्रणामेन दर्शयामि । (इति भीष्मद्रोणयोः पादानुद्दिश्य शरद्वयं मुञ्चति)

उत्तरः—यदादिशति कुमारः ।

(इति तौ प्रदक्षिणीकुर्वन्नर्जुनेन सह निप्रान्तः)

द्रोणः—(पादयोः पुरः शरमवलोक्य सगद्गदस्वरम्) अग्नि देवनदीनन्दन ! दृश्य-
तामियमुचितज्ञता कुन्तीतनयस्य । यदीदृशोऽपि समरसंरम्भे न गुरुजनेषु चिन-
यातिपातः । तद्विजयतां मे प्रियशिष्यः ।

भीष्मः—(सत्यम्) आचार्यविचार्यतामिदमस्मदीयमपि गुन्तानुरूपा-
चरितम् । यदेते वयं द्रविणकणादानलोभेन भुजिष्यायमाणाः सुदृष्टसद्वदावय-
सनविनिर्गतस्य धर्मागलास्वलितदार्यसिन्धुरप्रसरस्य वत्सवीभत्साः पुरः शरा-
सनमेव पारितोषिकीकृत्य वर्त्तामहे । सर्वथा धिगेतद्धनाय निवन्धनम् ।

तथाहि—

सोढं सत्यरूपाव्रतैः कुरूपतेः सावज्ञमालोकिनं

कर्णस्याप्यभिषङ्घितैरनुमतं दुर्मन्त्रमन्त्रं वचः ।

१ B adds before this

द्रोणः—नदी ! छङ्केयनारिकेतुर्नगाद्वयो नाम नगरिभू ।

एषोऽङ्गनायेकधत्तस्त्री विन्यसे मङ्कटप्रतीकम् ॥

This verse occurs with difference of reading in the second half in the thirtyninth Adhyāya of the Virāta Parva • B विव

दृष्टास्माभिरधोमुखैश्च विधुरा सा पाण्डवानां वधू-

र्धृङ्गत्वेऽपि धनाशया वयममी तत्किं न यत्कारिताः ॥ ४२ ॥

द्रोणः—परिणतमिदानीमानन्दितशकुने भैषदवज्ञानविषादपस्य कुरु-
कुलोपभोग्यं फलम् ।

(नेवध्वे)

गन्धर्वेन्द्रमदैकदस्युभिरिपुत्रातैः प्रदीप्तां दिवं

यस्यासिञ्चदमन्दचन्दनतस्त्यन्दावदातं यशः ।

पार्थोऽहं कुरुपः स वः स प्रवसतो ज्वाराधराजाज्ञया

व्यासेषामि मृषार्थिनस्तदिह मे दत्त्वोत्तरं गम्यताम् ॥ ४३ ॥

भीष्मः—(श्रुत्वा) भृशमभियुक्ता कुरुवसुधिनी घनज्ञयेन दुरां गमि-
ष्यति ।

(पुनस्तत्रैव)

भो ! भो ! कर्णप्रभृतयो दुर्योधनगृह्या महारथाः ! प्रतिक्रियतां प्रतिक्रि-
यताममी ।

विवदितवनधार्तराष्ट्रचकं समरसरस्तरसास्तपुण्डरीकम् ।

द्विरदवदवगाहते समन्तादतनुमदन्निदशाधिराजस्रजुः ॥ ४४ ॥

(प्रविश्य सभ्रान्त पुरुषः)

पुरुषः—तात ! त्रायस्य त्रायस्य । (इति द्रोणस्यत्याग्रे निपतति)

द्रोणः—(दृष्ट्वा) वत्स ! कथं सारथिरसौ सुपेणः ! ! (ससम्भ्रमम्) सुपेण !

कथय कथय कुशली वत्सो मे अवस्थां ।

सुपेणः—तात ! शरीरमात्रेण ।

द्रोणः—(तत्वेदम्) कथमियं ? ।

सुपेणः—(दृष्ट्वाश्चिदुत्थाय) प्रचलन्ति कौरवानोके लोकोत्तरपराक्रमेणैव
सूचिनमर्जुनोऽहमिति महारथानामात्मानमाविष्ट्वा र्चन्मर्षसुरभिरक्षानियुक्ता-
भ्यामन्वत्यामशारदताभ्यामभ्येत्य सिनवाहनः प्रतिहन्तुमारब्धः ।

भीष्मः—तदिदं कल्पान्तविप्लुतस्य पयोधेर्महीधराभ्यां प्रतिस्वलनम् ।
ततस्ततः ।

सुपेणः—तदैतौ मातुलजामेयौ द्वावप्यजेयाश्चत्थामानौ विनयावच्छन्न-
मानोपपन्नमिदमिन्द्रसूनुनाऽभिभाषितौ ।

पूज्यौ युवां द्विजपती व्रजतां तदाजे-
र्विद्यामदोऽथ बलवानिह वां नियुक्ते ।
तन्मर्षणीयमिदमद्य मृधोद्यतारि-
दोर्दर्पसम्पदपहारि शरापराङ्गम् ॥ ४५ ॥

द्रोणः—ततस्ततः ।

सुपेणः—अथ तद्वचनावज्ञातारि तरसैव प्रहरमाणेऽश्वत्थामनि तथार्जु-
नेन विक्रान्तं यथा—

निरस्ते हस्ताग्राद्धनुपि मुषितायामिपुशतैः
पताकायां कायान्वहति विधुरे धुर्यनिबहे ।
स्थेऽवस्थाप्य स्वे तमथ मथितोरःस्थलरुजा
विसृज्यं वात्सल्यादहरत कृपस्त्यक्पितृकम् ॥ ४६ ॥

द्रोणः—शान्तनव ! पर्याकुलं मे मनः । तद्वत्समेवानुसरिष्यामि ।
! त्वयापि शेषं विशिष्य द्रुतमागन्तव्यम् ।
(इति निष्क्रान्तः)

भीष्मः—सुपेण ! ततस्ततः ।

सुपेणः—देव ! देवराजनन्दनदर्शनादेव शकुनिदुःशासनविकर्णप्रभृतिषु
पलायमानेषु निर्वातितान्त्रु मत्स्पर्शजसौरभेयीषु भयङ्कराकारतया महाभैरवमपि
मत्संयन्तुनान्वमप्यातङ्कयन्मृत्युमप्यातिलङ्घयन् अररे ! तिष्ठ ! तिष्ठ ! इत्यादिसंर-
म्भाद्वर्गैर्वचनैरम्बरमपि परिमिमामाऽऽजुनो भानोस्तनुजन्मानमभिजगाम ।
इति सति निष्क्रम्य समागतोऽस्मि ।

(नेपथ्ये कलकलः)

सुपेणः—(श्रुत्वा सत्रासम्) देव ! यथायमुद्धतो देवदत्ताध्वनिस्तथा मन्ये
पराजितश्चम्पाधिराजः ।

भीष्मः—कः सन्देहः । तथापि शृणु निश्चयमुपलभामहे ।
(पुनस्तत्रैव)

रे मोहनिद्राकुम्भकर्ण कर्ण !

यत्त्वं देवादहिममहसः स्वस्य जन्माभिघत्से
घत्से मानं यदपि नृपतेरस्य तुल्यः सखेति ।

यत्संहर्षं बहसि च मया चापयिद्याभिमानी
तत्सर्वं ते क तु वत गर्तं नश्यतः सम्परायात् ॥ ४७ ॥

भीष्मः—(श्रुत्वा) सत्यं पलायित एव शत्रुमुख्यत्वात्सामान्यतमेका-
कुरूपतेः सविधवर्त्तिनो भविष्यामः । (इति निश्चान्तः)

सुपेणः—बाहं परिश्रान्तोऽस्मि । तद्विश्रम्य गमिष्यामि । (इत्युपनिशति)
(पुनः सचमत्कारं संभूत्वा) अहह ! सकलानीके जलाभिष्यापिनस्तैलविन्दोरिव बन्द-
नीया काऽपि शक्तिः सुरेन्द्रनन्दनस्य ।

तथाहि—

धृतराष्ट्रमुतैर्दृष्टः किरीटी विश्वतोमुखः ।
एकोऽप्यनेकधा चलान्नात्मा नैयायिकैरिव ॥ ४८ ॥

हन्त ! श्लाघनीयस्तपस्तनयो यस्यैवंविधा मधुवैरिवाह्व इव भ्रातरश्चत्वारः
समिति पराक्रमन्ते ।

(ततः प्रविशति रथारूढो युधिष्ठिरो द्रौपदी च)

द्रौपदी—तदो तदो ।

युधिष्ठिरः—^१मिये ! ततस्त्रिगर्ताधिपतौ सुशर्मणि शराभिघातविघटि-
तमर्माणं विराट्मादाय जितकासिनि प्रतिनिवृत्ते मया भीमसेनः सानुक्रोश-
मित्यभिदधे । अयि वत्स ! सुदुस्सहोऽस्माभिरयमभिनवः कौलीनः कलङ्को
यदृकोदरपरिरक्षितस्यापि विराटस्य पराजयः ।

द्रौपदी—सौहृणं मन्तिदं अज्जउत्तेण । तदो तदो ।

युधिष्ठिरः—अथ मद्वचनालाननिर्मुक्तेन वीरकुञ्जरेण गम्भीरं गर्जता,

१ B श्रुत्वा २ ततस्ततः । ३ B reads अय इद्विण्णोप्रवृत्तां च कथ्यते । अय मिये ४ शोभनं
मन्त्रित्वाप्युत्तेण ।

गदावदालम्ब्य तमालमेक-
मनेकपानामयुतं निहृत्य ।
तस्मान्निगर्त्तेश्वरसैन्यजाला-
दुन्मोचितस्तेन स मत्स्यराजः ॥ ४९ ॥

द्रौपदी—साहू वीरावयंस भीमसेन ! साहू ।

सुपेणः—मन्दीभूतः समरसम्मर्दश्रमस्तद्गच्छामि । (इति निष्क्रान्तः)

युधिष्ठिरः—देवि ! निवेदितं भीमस्य भुजविस्फूर्जितम् । तदेहि धनञ्जय-
स्यापि दर्शयामि । (इति उभौ स्थेन परिक्रामनः)

(नेपथ्ये) वत्स वृकोदरानुज !

प्रत्याहृताः सुरभयो भुजसौरभं च
विक्रामताञ्जय भवता भुवने विकीर्णम् ।
तदुष्करां कुरुपतिप्रतिघातवाञ्छा-
मुत्सृज्य वत्स ! कुशली व्रज सम्परायात् ॥ ५० ॥

युधिष्ठिरः—(शुक्ला) प्रिये ! शान्तनवस्यैव वात्सल्यावष्टम्भभावितां
मधुरकपायपरिणाममिदं वचनम् ।

द्रौपदीः—अज्जउत्त ! कुमारधर्णजयस्स पडिवयणाकण्णसञ्चालुयं खु
मह कण्णजुपलं ।

(पुनर्नेपथ्ये)

तात ! किमिदमनात्मसदृशमादिशन्ति तन्नभवन्तः ।

यतः—

वीरैरेभिः परिघृतरथः फाल्गुनेनामुनाय
प्रारब्धोऽसौ कुरुनरपतिः सम्ग्रहारे प्रहर्तुम् ।
दूरादेनं सह सहचरैर्यथजित्वा निवर्तं
तदंशस्य प्रथमपुरुषो लज्जितस्त्वं मयैव ॥ ५१ ॥

१ साहू वीरावयंस भीमसेन ! साहू । २ B भुवनेऽङ्कीर्णं ३ आर्षेयम् । कुमारधनञ्जयस्य प्रतिवचनार्ण-
मश्रद्धालुर्गं सानु मम धर्णपुगलम् ।

युधिष्ठिरः—साधु निम्नतरीकृतोऽयं वत्सेन भगवान्सौरसैन्यवः । (पुन-
रग्रनो निरोस्य) कथमेव मेपस्थितादित्यबहुस्तहस्तेजसा वत्सेन युयुत्समानः
शान्तनवमन्तर्याय सुयोधन इत एवाभिघर्नते ! ।

(ततः प्रविशतः संरम्भं नाटयन्तौ रथाभिरुदौ धृत्वन्वानावर्जुनसुयोधनौ)

दुर्योधनः—आः पाप पाण्डवडिन्म ! मयि दुर्योधने धनुर्धारिणि तात-
पादानधिक्षिपसि । पश्य रे !

शूररिति तव क्षोदे मन्दादरस्तदरालिनां

भुवनिव महासत्त्वेऽपि त्वं दधासि धिगुद्धतः ।

मयि दिश दृशं यस्त्वां चापग्रहग्रैथिलं किल

स्मरमिव हरो भस्मीकर्तुं प्रसज्य समुत्सहे ॥ ५२ ॥

द्रौपदी—(अवधार्य सरोपम्) हयौस कुरुषंसुल ! निदणोयंषि अत्ताणयमेवं
वनेसि ।

अर्जुनः—(सक्तोऽयम्) रे हतक सांयुगीनम्मन्य धार्तराष्ट्रायम् ! प्रास-
ङ्गिकमपरं ननु त्वामेव दिदृक्षते पार्थनेपथ्यधारी दारुणांऽयं दैवदुर्विपाकः ।

अपरं च—

अस्मासु कानननिवासिषु लज्जयैव न्यञ्चन्मुखैरिषुधिगर्भगृहे स्थितं यैः ।

तेऽमो शराश्चिरसमृद्धिपरा भवाभेदाहज्वरं त्वदसृजा विसृजन्तु सद्यः ॥ ५३ ॥

दुर्योधनः—रे वाक्शूर ! पश्य इक्षानो दुर्योधनस्य प्रहरणप्रावीण्यम् ।

(इति घाण धनुषि सन्वते)

द्रौपदी—(दृष्ट्वा साहृत्म्) अज्जडेंट ! पिच्छ ! पिच्छ ! जच्चकंचणसरं-
जियं भुवणाभोयं कुणंनो वियडताडिकडप्पडुप्पिच्छदंसणो एत्तं दुर्यासणो पसरं-
तमनुज्जेव कुदोवि संघटिदेहि धणसहस्सेहि उवत्तमीयदि ।

युधिष्ठिरः—(सम्यङ्निरूप्य) देवि ! तदेव दुर्योधनस्य प्रहितमाग्नेयास्त्रं
वत्सो वासविर्धारुणास्त्रेण प्रतिरुणद्धि ।

१ B शुद्धसि २ B ग्रहिडं ३ इताय कुरुषंसुल ! विन्दुमीयनन्यात्मानमेवं वर्णयामि । ४ B अत्ताणमेवं
मनेमि ५ आपरंयु ! पश्य ! पश्य ! जात्यकाञ्चनस्मरजितं सुतेनामोषं इत्थं विरहतरित्तरप्रदुग्धेदयःपुत्रं एव
इतायन. प्रसरन्तमन्त्रेण इतोऽपि सङ्घटितं घनतदभिरुपगम्यते । ६ B तैरेव प्रहितं

दुर्योधनः—रे पाण्डवडिम्भफेरण्ड ! कौरवकेसरिणं दुर्योधनमेवमाक-
मितुमिच्छसि । तत्सहस्वेदानीम् (इति पुनर्वाणं सन्वते)

अर्जुनः—(सरोपप्रकर्षम्) अरे कद्रद ! नियन्त्रितोऽस्मि गुरुवचसा । व्या-
हर स्वैरं तत् ।

तथाहि—

पतगपतिरिव त्वां जिह्मं च द्विजिह्वं
सपदि समहरिष्यद् द्रोणाशिष्यः स एषः ।
यदि न सदसि कान्ताकेशहस्ते निरस्ते
वकरिपुरकरिष्यत्त्वद्विधातप्रतिज्ञाम् ॥ ५४ ॥

(इति शरं मुञ्चति)

(दुर्योधनः प्रहारवेदनां नाटयन्पतति)

सूतः—(सत्रासं दिशो विलोक्यशुचैःस्वम्)
द्रोणभीष्मकृपकर्णसौवलाः किं वलेन भवतां प्रधावत ।
पार्थवाणफणिदंशमूर्च्छितो नन्वसौ पतति कौरवेन्ध्वरः ॥ ५५ ॥
(पुनर्वीक्ष्य) कथं मम वचनमनादृत्यैव पलायन्ते ।

अर्जुनः—(दुर्योधनस्य स्थमारुह्यावलोक्य च) कथमद्यापि नास्य चेतना
स्वभावाचेतनस्य ! ।

युधिष्ठिरः—(सहस्रोपसृत्य ससम्भ्रमम्) कृतमिदानीं मोहमुपगतेऽस्त्रव्या-
पारेण । ननु निवेदितासि क्षत्रघर्माणाम् । (इत्यर्जुनं हस्ते गृह्णाति)

अर्जुनः—(विलोक्य स्वगतम्) कथमयमार्यो महाराजः सुकृतात्मजः ! ।
(प्रकाशम्) देव ! न कदाचिदस्मदीयानामहितमांसघस्मराणामपि हेतूनां कीच-
कान्तकाय सङ्कल्पितमेतमास्वादयितुमभिलाषः । तथापि मिथ्याभिमानिनो
माहात्म्यचिह्नं शिरःकिरीटमपनेप्यामि ।

युधिष्ठिरः—भयत्वेयम् । (इति हस्तं मुञ्चति)

द्रौपदी—(सहर्षमर्जुनं प्रति) कुमार ! जुत्तमिणं ।

जदो—

अणमियसिराणमकिचणवयणाणममुक्कसमरमगाणं ।

वीराणमाणभंगो सुदूसहो पाणभंगाओ ॥ ५६ ॥

अर्जुनः—(दुर्योधनस्य क्रिरोटमपनीय क्वाण्टमुखेन ध्वजदण्डं श्लोऽमुत्कीर्य च युधि-
ष्ठिरं प्रति) देव ! अबधारय

छलवृत्ते जेतुर्जतुमयमगारं रचयितु-

गारं दातुः कान्ताकचसिचयद्वर्तुश्च सदसि ।

स्वयं गन्धर्वेन्द्रादधिगमिनजीवस्य भवतः

शिरःस्थाने मानिन्मुकुटमपनिन्ये विजयिना ॥ ५७ ॥

(इति वाचयति)

उत्तरः—(सत्प्रापम्) सूक्तमिदमपराधप्रवन्वानुविद्धं कुमारधनञ्जयेन ।

युधिष्ठिरः—यत्स ! कृतं कर्तव्यम् । तदवतीर्थित्वा मितः । (इत्यर्जुनं रथादवतार्य
सूतं प्रति) अहो ! त्वरिणमपसारय कुरूपतिस्यन्दनम् ।

(सूतः सभयं पश्चादवलोक्य दुर्योधनेन सह निष्क्रान्तः)

उत्तरः—(युधिष्ठिरं प्रणम्य सहर्षोत्सुत्यम्) देव ! समादिश मां यथा मत्स्य-
राजस्य सान्तःपुरपौरपरिवारस्यापि पार्थपराक्रममेवोद्धोषयामि ।

यथा—शून्ये राष्ट्रे प्रविष्टोऽयमाहर्तुं सुरभीरिमाः ।

कर्णं निष्कृत्य पार्थेन मुक्तः कौरवकुक्कुरः ॥ ५८ ॥

युधिष्ठिरः—यदभिमतं भवते । (इति दूरयमर्थयति)

(उत्तरः द्वितीयरथप्रग्रहान् अर्जुनस्यार्पथन्मरौन्म्रग्रम्य निष्क्रान्तः)

अर्जुनः—(तथा वृत्त्वा) देव अजातशत्रो ! याजसेनोद्वितीयेन भयना
समलाङ्कयतामेव स्यन्दनचरः (इत्युर्भा माश्रयेन तथा कुरुतः)

(आकाशे शङ्खध्वनिः पुनरुद्दिष्टश्च । सर्वे ससम्भ्रममनलोत्थयन्ति)

(निरूप्य साध्वर्यम्) आर्य ! पश्य ! पश्य ! गगनगर्भादयं भगवान्दृन्दारकचक्रव-
र्त्ता दिव्यविमानारूढः प्ररूढरोमाङ्गुराभिर्भिन्नाभिरप्सरोभिः परिवृत इतो वर्तते ।

(ततः प्रविशत्यानाश्लम्बमानविमानाश्रितः सहाप्सरोभिः वामनः)

युधिष्ठिरः—(ऊर्ध्वमवलोकयन्नखिलं वक्ष्यामि) भगवन् भुवनैकविभो गीर्वा
णराज ! पाण्डोः प्रथममपत्यं युधिष्ठिरोऽभिवादये ।
(इति सर्वे प्रणमन्ति)

वासवः—वत्स विजयिन् ! महदाश्चर्यं दर्शितवानसि सम्प्रति सम्पराय-
कुतूहलिनामस्माकम् ।

तथाहि—

दूरस्थे हसितं पुरोप्यचकिनाकारं स्थिते विस्मितं

विज्ञाते क्षुभितं धनुर्गुणदण्टकारोद्धते कम्पितम् ।

दृष्टव्याग्नि पलापितं व्यवहितं भूयः समुज्जीवितं

भग्नोपेक्षिणि च स्तुतं त्वयि परैर्वीताहवे व्रीडितम् ॥ ५९ ॥

तदनेन जगदानन्ददायिना वीरचरितेन परितुष्टोऽस्मि ते । वृणीष्व वा-
ञ्छितम् ।

अर्जुनः—(सविनयम्) देव सकलदेवताधिदेवत शतक्रतो ! किमस-
म्भाव्यं भवत्प्रसादस्य । परम्—

तीर्थानामवगाहनैः सकलिता निन्ध्याऽप्यरण्यस्थितिः

(युधिष्ठिरं दर्शयन्)

निर्व्यूढं च मनस्विनोऽस्य नृपतेः सत्त्वावगूढं वचः ।

निर्मथ्य प्रतिसैन्यसागरमिमं गावः समासादिताः

किञ्च त्वं प्रणतश्चराचरगुरुः किं प्रार्थयेऽतः परम् ॥ ६० ॥

वासवः—यत्स सात्त्विकशिरोमणे युधिष्ठिर ! वीरोत्तंस सन्प्रसा-
चिन् ! तथापादमस्तु ।

अत्रैरस्तु निरन्तरा वसुमती तत्सम्पदं वारिदाः

काले कन्दलुपन्तु भेकनिकरमाणप्रदैरम्बुभिः ।

तत्सन्ताननिदानमग्निषु वयद्वर्षन्तु हव्यं दिजाः

तद्वक्षास्तु विचक्षणाः क्षितिभुजो राज्यं भजन्तु स्थिरम् ॥ ६१ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

समाप्तोऽयं पार्थपराक्रमनामा व्यायोगः श्रीमह्लादननिर्मितश्च ।

INDEX TO THE VERSES IN THE PÂRTHAPARÂKRAMA

अगमियसिराणम० ...	... २३. ५६.	देवः स वः ...	... १. १.
अत्रैरस्तु ...	... २४. ६१.	द्रोणभीष्म० ...	... २२. ५५.
अयमयति ...	... १०. २५.	द्वारं त्रिमुक्तः ...	... १२. ३०.
अमासु ...	... २१. ५३.	धर्म्यन्० ...	... १६. ४०.
आलक्ष्यप्रतिभूमि० ...	... १०. २६.	धवलां ...	... १५. ३८.
असत्तिर्जगती० ...	... १२. ३२.	धृतराष्ट्र० ...	... १९. ४८.
अप्याणं ...	... ५. १५.	निरस्ते ...	... १८. ४६.
कः सिद्धेन ...	... १६. ४१.	नीले मौलि० ...	... १. २.
अस्त्वान्ध्रान्त० ...	... ४. १२.	पतगपतिवि ...	... २२. ५४.
किं गाङ्गेय० ...	... १२. २९.	पर्यन्तेनु० ...	... २. ७.
किमिदमुदरे ...	... १३. ३५.	पाञ्चाली० ...	... ३. १०.
कुप्यत्काल० ...	... ७. १९.	पृथ्वी युवां ...	... १८. ४५.
कुपयतिमभि० ...	... ६. १७.	प्रत्याहृताः ...	... २०. ५०.
कुर्वन्वर्षुर० ...	... ५. १३.	प्रह्लादनस्य ...	... २. ५.
गदावदालाम्न्य ...	... २०. ४९.	मिथ्यारब्ध० ...	... ३. ११.
गन्धर्वेन्द्र० ...	... १७. ४३.	यः क्षत्राणां ...	... ११. २७.
गुरुरिति ...	... २१. ५२.	यत्र क्षत्र० ...	... २. ४.
गोत्रिणस्मृण० ...	... ३. ९.	यत्त्वं देवाद्० ...	... १५. ४७.
गोपानस्र० ...	... ५. १४.	यस्याद्यापि ...	... ३. ८.
अक्के यस्मिन्० ...	... ७. २०.	युधिष्ठिरं ...	... १४. ३७.
अश्चत्काश्चन० ...	... ८. २१.	रामेण ...	... ६. १६.
छलश्रुते ...	... २३. ५६.	वत्सानामह० ...	... १३. ३४.
जयत्यजगवं ...	... १४. ३६.	विषटित० ...	... १७. ४५.
तद्भारत० ...	... २. ६.	वीरैरभिः ...	... २०. ५१.
तमपि समर० ...	... ६. १८.	नदाचर० ...	... ११. २८.
तीर्यानामवगाहनैः ...	... २४. ६०.	शून्ये गात्रे ...	... २३. ५८.
तेजोभिर्भगदु० ...	... १०. २४.	सम्परायेषु ...	... १२. ३१.
दर्शयित्वा ...	... १३. ३३.	सुवर्णवेदी० ...	... ९. २२.
दानोदण्ड० ...	... १. ३.	सोढं सत्य० ...	... १६. ४२.
दूरास्ये ...	... २४. ५९.	स्वस्ति ...	... १५. ३५.
देवेन ...	... ९. २३.		

APPENDIX I.

प्रह्लादनसूक्तयः¹

I

एकस्य तस्य मन्ये धन्यामभ्युन्नतिं जलधरस्य ।
 विश्वं सशैलकाननमाननमालोक्ते यस्य* ॥
 जलदः समुद्रसेवामाचरति समग्रमुचनभरणाय ।
 कुर्वते तामपि हतमतिरात्मम्भरिरनिशमौर्वोन्निः* ॥
 गाता कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् ।
 यः पञ्चममुद्गायति यस्यास्थिषु पुलकमुकुलानि ॥
 बहसि बलिमुजां कुलानि मौलौ यदि सहकार ! तदत्र को निपेद्धा ।
 परमुदयति पल्लवाञ्जलेषु स्फुरदलिभिस्त्वव सौरभप्रसिद्धिः ॥
 उत्तंसकौतुकरसेन विलासिनीनां लूनानि यस्य न नखैरपि पल्लवानि ।
 उद्यानमण्डनतरो सहकार ! स त्वमङ्गारकारकरगोचरतां गतोऽसि ॥
 यो दृष्टः स्फुटदस्थिसम्पुटमिषान्निर्घत्प्रबालाङ्कुरो
 देवात्स द्विदलादिकक्रमघशादारूढशाम्बाशतः ।
 स्निग्धं पल्लवितो घनं मुकुलितः स्फारच्छदं पुष्पितः
 सोत्कर्षं फलितो भृशं विनमितः कोऽप्येष चूतद्रुमः ॥
 मूर्तिर्नैत्ररसायनं यदि कुतश्छायेयमच्छेतरा
 चक्रे सापि ततः कुतः फलभरः पीयूषगङ्गाशृङ्गम् ।
 एवं सर्वगुणान्वितं यदि भवानाब्रुमं निर्ममे
 तत्तत्र प्रगुणीकृतः कथमसौ दुर्दैवदावानलः ॥
 महेशस्त्वां घत्ते शिरसि रसरराजस्य जनिता
 विशुद्धिस्त्वत्सङ्गात्कनकमयमेति त्रिभुवनम् ।
 तनोति त्वत्सेवां ननु कनकवृक्ष ! त्वदपरः
 परस्तत्को न स्याद्यदि न सुलभीभावमभजः* ॥

प्रह्लादस्य

1 Here are quoted verses attributed to प्रह्लाद & प्रह्लादन in Jahlana's Sāktimuktāvali.

*Found also in शाङ्गपरपदनि under प्रह्लादन

II

रचिरविकलं स्लाघापात्रं किमत्र विचार्यते
 नकलजगतः सत्तामुज्जीवयन्ति यदंशवः ।
 किमु पुनरितस्तापः पापः स केन विलुप्यतां
 अयमपि सुधारद्विमस्तस्मिन्न संरभते यदि ॥
 स क्षारो जलधिः सरांसि वितरन्त्यभ्यागतेभ्यो मितं
 गृह्यन्ते सरितः श्रमेण परितोऽप्याघाय वन्धं बलात् ।
 प्राप्यं कूपकनः कथञ्चन किमप्यारोप्य कण्ठे पदं
 तत्त्वां त्यागिनमेकमेव भगवन्पर्जन्य ! मन्यामहे ॥
 पारे परःशताः सन्ति महान्तो भव्यभूरुहाः ।
 पारिजात ! त्वयैकेन नन्दनं नन्दनं पुनः ॥
 रोहणाचल ! शैलेषु कस्तुलां तुल्येत्तव ।
 यस्य पापाण्यम्बुष्ठानि मण्डनं मेदिनीभृताम्* ॥
 आलोकवन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः ।
 कलावानेव तु प्रायद्रावकर्मणि कर्मणः* ॥
 जटात्माऽपि भवत्युच्चैराश्रयन्महतां पदम् ।
 गङ्गायः शम्भुसुमूर्धानं प्राप विष्णुपदाश्रयात् ॥
 शङ्खाभिर्वरिता दिशः कलषिता श्रीमंविभागोत्सवं
 तां रोलम्बकुटुम्बके प्रथयिता पान्थानियेयीमर्त्ता ।
 इत्थं नाथमनोरथप्रथिमभिः सार्द्धं प्रवृद्धे सुधा
 हा दुर्यात ! किमातनान तदिदं बाले रसाले भवान् ! ॥
 प्रियः प्रजानां दातृव न पुनर्द्विषेऽश्वरः ।
 आगच्छन्वाञ्छयते लोकैर्वारिदो न तु वारिधिः ॥
 प्रह्लादनस्य

APPENDIX II. KAYADRAN INSCRIPTION

- १- ॥ स्वस्ति श्रीसंवत् १२२०. जेष्ठ सुदि
- २-१५. सोमदिने सोमपर्वे महाराजाधि-
- ३-राज महामंडलेश्वरश्रीधारावर्षदेवे-
- ४-न सासनं प्रदत्तं श्रीकासेश्वरदेवीयभ-
- ५-द्वारकदेवेश्वरस्य फुलहलीसत्क
- ६-मोचनीयः श्रीकुम्बरपाह्णदेवेन ॥ बाह-
- ७-ल० केह्णणेन प्रदत्तं ॥ तलारपेथडेन जू-
- ८-णीदापं मोचनीय ॥ सोमपर्वे ॥ साक्षि वा-
- ९-हडसुत्त वजयरा । देजआसुत देदा साक्षि अ-
- १०-ग्र साक्षि महाजन ॥ जोन्यदत्तं स्वदत्तं वा ह-
- ११-रे भूमा नराधिप । प्रनष्टामपि ग्वलेन ॥
- १२-तस्य-ब्रह्मघातकं । मंगलं महाश्री ॥
- १३-वासणग्रामवास्तव्य साल्हा खिसिग—
- १४-प्रदत्तं नाय-क्षेत्रं मारिसह ....

AJARI INSCRIPTION OF 1240

- १ ॥ ओं ॥ सं १२४० वैशाख सुदि ३ सोमे अद्ये-
- २-ह श्रीचन्द्रावल्यां (त्यां) श्रीधारावर्षदेवविजयराज्ये
- ३-श्रीपालह्णदेवकुमार पदराणी श्रीसींगारदेवि
- ४-महं वांवडि आज्ञाहरीग्रामवास्तव्य अइचाउश्री
- ५-अरहट रा. जगदेव महं० आसल तला० मो-
- ६-हण भांभीय माहिल सकल आभीर्व्य कूरि
- ७-का भुक्तीः ॥ दीपयात्राभाव्यं समेइ पुली
- ८-कावली . ....
- ९- .... गा ....
- १०-रीष जु कोइ पुजारइ वारइ-वाइत.
- ११- ....

From Kotishvar (Mt. Abu,) inscription of Samvt. 1265

संवत् १२६५ वर्षे वैशाख शु १५ भौमे चौलुक्योद्भरणपरमभट्टारक-
महाराजाधिराजश्रीमङ्गीमदेवप्रवर्धमानविजयराज्ये श्रीकरणे महामुद्रामाल्य-
महं० ठाभूप्रभृतिसमस्तपंचकुले परिपन्थयति चंद्रावतीनाथमांडलिकासुरशंभु-
श्रीधारावर्षदेवे एकातपत्रवाहकत्वेन भुवं पालयति पद्दर्शनअवलंबनस्तम्भ-
सकलकलाकोविदकुमारगुरुश्रीप्रह्लादनदेवे यौवराज्ये सति इत्येवं काले ।

APPENDIX III.

अर्बुदाचलाधिपतिना परमारपाहणेन रीरीप्रतिमा गालिता । तत्पित्तले-
नाऽचलेनाऽचलेश्वरशण्डः कारितः । तत्पातकेन गलितकुट्टी जातः । गोत्रिभी
राज्यं गृहीतम् । मरणभीत्या देशान्तरे निर्गतो भ्रमन् शीलधवलचार्याणां
भिलितः । जिनार्चागालनपातकं प्रोक्तम् । गुरुभिः प्रतिबोधो दत्तः । पश्चात्ता-
पाद्गुरुपादे लगित्वा स्थितः । हे भगवन् ! पातकक्षयोपायं कथय प्रसद्य सद्यो
दीने मयि । गुरुभिरुक्तम्-राजन् ! प्रासादप्रतिमादिपुण्यं कुरु कुरु । तदनु तेन
स्वनान्ना प्रह्लादनपुरं निवेदितम् । तत्र स्वकारितपोडशस्वर्णकपिशोर्पकरम्ये
पाल्हणविहारे श्रीपार्श्वनाथस्य प्रतिमा कारिता श्रीचन्द्रप्रभादिप्रासादाश्च ।
त्रिसन्ध्यं पूजां करोति स्म । गवाक्षस्थः साह्लादचेतसा श्रीपार्श्वनाथप्रतिमां
निरन्तरं विलोकयति स्म । तत्पुण्यानुभावेन नष्टः कुष्ठः । यावज्जीवं जिनभ-
क्तिं प्रतिपाल्य दिवं गतः । यथा जिनवन्दनेन वाञ्छितप्राप्तिः, तथा श्रीणां परि-
पूर्णता । किं बहुना ? साक्षात्कल्पदृष्टम् एव जिनः ॥

उपदेशतरङ्गिणी pp. 198-199